BUYUK KO‘CHISHLAR DAVRIDA YEVROPADA SHAHARLAR, SAVDO VA HUNARMANDCHILIK TARAQQIYOTI (IV–VII ASRLAR)

Ro‘ziyeva Laylo

O‘zMU Tarix fakulteti, Jahon tarixi kafedrasi, 2-bosqich magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada IV–VII asrlarda Yevropada yuz bergan xalqlarning buyuk ko‘chishlari davrida shaharlar, savdo-sotiq va hunarmandchilik sohalarida sodir bo‘lgan o‘zgarishlar tahlil qilingan. Rim imperiyasining parchalanishi natijasida shahar xo‘jaligi, savdo yo‘llari va ishlab chiqarish munosabatlarida yuzaga kelgan o‘zgarishlar yoritilgan. Shuningdek, german qabilalarining ko‘chishi, Vizantiya savdo markazlarining rivojlanishi va hunarmandchilik faoliyatining yangi tarixiy sharoitga moslashuvi o‘rganilgan. Tadqiqot natijasida Buyuk ko‘chishlar Yevropada shahar va iqtisodiy munosabatlarning qayta shakllanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatgani asoslangan.

Kalit so‘zlar: Buyuk ko‘chishlar, Yevropa, shaharlar, savdo, hunarmandchilik, Rim imperiyasi, Vizantiya, german qabilalari, iqtisodiy munosabatlar, savdo yo‘llari, bozor, o‘rta asrlar.

Аннотация. В статье анализируются изменения в развитии городов, торговли и ремесленного производства в Европе в период Великого переселения народов IV–VII веков. Рассматриваются преобразования городской экономики, торговых путей и производственных отношений после распада Римской империи. Особое внимание уделяется переселению германских племён, развитию торговых центров Византии и адаптации ремесленного производства к новым историческим условиям. В результате исследования раскрывается влияние Великого переселения народов на преобразование городской и экономической структуры Европы.

Ключевые слова: Великое переселение народов, Европа, города, торговля, ремесленное производство, Римская империя, Византия, германские племена, экономические отношения, торговые пути, рынок, Средневековье.

Abstract. This article analyzes changes in the development of cities, trade and handicrafts in Europe during the Migration Period of the 4th–7th centuries. It examines transformations in urban economies, trade routes and production relations following the

collapse of the Western Roman Empire. Particular attention is paid to the migration of Germanic tribes, the development of Byzantine commercial centers and the adaptation of handicraft production to new historical conditions. The study demonstrates that the Migration Period significantly influenced the transformation of Europe’s urban and economic structures.

Keywords: Migration Period, Europe, cities, trade, handicrafts, Roman Empire, Byzantium, Germanic tribes, economic relations, trade routes, market, Middle Ages.

IV–VII asrlar Yevropa tarixida nafaqat siyosiy va etnik o‘zgarishlar, balki iqtisodiy hayotning qayta shakllanishi bilan ham ajralib turadi. Aynan shu davrda xalqlarning buyuk ko‘chishlari natijasida Rim imperiyasining avvalgi iqtisodiy tizimi izdan chiqdi, shaharlar hayotida sezilarli o‘zgarishlar yuz berdi, savdo aloqalari qayta tashkil etildi va hunarmandchilik ishlab chiqarishi yangi tarixiy sharoitlarga moslashdi. Mazkur jarayonlar Yevropaning antik davrdan ilk o‘rta asrlarga o‘tishida muhim iqtisodiy omil bo‘lib xizmat qildi.

Rim imperiyasi davrida Yevropada shaharlar iqtisodiy va ma’muriy hayotning asosiy markazlari hisoblangan. Rim, Mediolan, Ravenna, Lugdunum, Arelat, Konstantinopol va boshqa shaharlar savdo, hunarmandchilik, davlat boshqaruvi hamda madaniy aloqalarning rivojlanishida muhim o‘rin egallagan. Imperiya hududida yo‘l tarmoqlarining keng rivojlanganligi, dengiz savdosining faolligi va yagona pul tizimining mavjudligi iqtisodiy munosabatlarning rivojlanishiga sharoit yaratgan.

IV asrning ikkinchi yarmidan boshlab german qabilalari, xunlar va boshqa xalqlarning Yevropaga ko‘chib kelishi mavjud iqtisodiy munosabatlarga jiddiy ta’sir ko‘rsatdi. Harbiy to‘qnashuvlar, aholining ko‘chishi, ayrim shaharlarning vayron bo‘lishi va siyosiy chegaralarning o‘zgarishi savdo aloqalarining zaiflashuviga olib keldi. Biroq bu jarayon barcha hududlarda bir xil kechmadi. Ayrim shaharlar o‘z iqtisodiy ahamiyatini yo‘qotgan bo‘lsa, boshqalari yangi siyosiy va savdo markazlariga aylandi.

Peter Brown kech antik davrni faqat Rim dunyosining tanazzuli sifatida emas, balki yangi ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy munosabatlar shakllangan murakkab tarixiy davr sifatida baholaydi [1. Brown, 1971]. Chris Wickham ham Rim imperiyasidan keyingi

Yevropa iqtisodiyotida hududlar o‘rtasidagi farqlar, mahalliy ishlab chiqarish va savdo aloqalarining o‘zgarishiga alohida e’tibor qaratadi [7. Wickham, 2005].

Mavzuning dolzarbligi shundaki, Buyuk ko‘chishlar davridagi iqtisodiy o‘zgarishlarni o‘rganish Yevropada shahar hayotining rivojlanish bosqichlarini, savdo munosabatlarining qayta tashkil topishini va hunarmandchilik ishlab chiqarishining tarixiy evolyutsiyasini anglash imkonini beradi.

Tadqiqotning maqsadi IV–VII asrlarda xalqlarning buyuk ko‘chishlari ta’sirida Yevropada shaharlar, savdo va hunarmandchilik sohalarida yuz bergan o‘zgarishlarni tarixiy jihatdan tahlil qilishdan iborat.

Tadqiqotning asosiy vazifalari:

– Buyuk ko‘chishlar davrida Yevropa shaharlarining iqtisodiy holatini o‘rganish;

– Rim imperiyasi parchalanishining savdo munosabatlariga ta’sirini aniqlash;

– Quruqlik va dengiz savdo yo‘llarining rivojlanish xususiyatlarini tahlil qilish;

– Hunarmandchilik tarmoqlari va ishlab chiqarish shakllaridagi o‘zgarishlarni yoritish;

– Vizantiya va german qirolliklarining iqtisodiy hayotdagi o‘rnini baholash.

Mazkur tadqiqotni amalga oshirishda tarixiylik, xronologik, qiyosiy-tarixiy, tizimli tahlil va tarixiy-genetik metodlardan foydalanildi.

Tarixiylik metodi orqali IV–VII asrlarda Yevropada sodir bo‘lgan iqtisodiy o‘zgarishlar o‘z davrining siyosiy, ijtimoiy va etnik sharoitlari bilan bog‘liq holda o‘rganildi. Xronologik metod yordamida Rim imperiyasining parchalanishi, german qirolliklarining tashkil topishi va savdo markazlarining o‘zgarishi ketma-ketlikda tahlil qilindi.

Qiyosiy-tarixiy metod asosida G‘arbiy Yevropa va Vizantiya hududlaridagi shaharlar, savdo aloqalari hamda hunarmandchilik rivojlanishi taqqoslandi. Ushbu metod orqali G‘arbiy Rim imperiyasining sobiq hududlarida iqtisodiy munosabatlarning o‘zgarishi bilan Sharqiy Rim imperiyasida shahar va savdo hayotining davomiyligi o‘rtasidagi farqlar aniqlandi.

Tizimli tahlil metodi orqali migratsiya jarayonlarining shahar xo‘jaligi, ishlab chiqarish, transport, savdo yo‘llari va pul muomalasiga ta’siri o‘rganildi. Tarixiy-genetik

metod esa antik davr shahar iqtisodiyotidan ilk o‘rta asrlar mahalliy xo‘jalik tizimiga o‘tish jarayonlarini aniqlashda qo‘llanildi [3].

Tadqiqotning manbaviy asosini kech antik davr va ilk o‘rta asrlarga oid tarixiy yozma manbalar, arxeologik tadqiqotlar hamda zamonaviy tarixshunoslik asarlari tashkil etadi. Jumladan, Peter Brown, Chris Wickham, Michael McCormick va Bryan Ward-Perkinsning ilmiy tadqiqotlari mavzuning iqtisodiy va tarixiy jihatlarini yoritishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Rim imperiyasi davrida shaharlar iqtisodiy hayotning asosiy markazlari sifatida faoliyat yuritgan. Ular ma’muriy boshqaruv, hunarmandchilik, savdo, soliq yig‘ish va madaniy aloqalarning markazi hisoblangan. Shaharlarning rivojlanishi Rim yo‘llari, suv ta’minoti tizimi, bozorlar va savdo infratuzilmasi bilan chambarchas bog‘liq edi.

IV asrdan boshlab imperiyaning siyosiy va iqtisodiy barqarorligi zaiflashishi shahar hayotiga ham ta’sir ko‘rsatdi. Xunlar va german qabilalarining harbiy yurishlari ayrim shaharlarning vayron bo‘lishiga, aholi sonining kamayishiga va ishlab chiqarish faoliyatining qisqarishiga sabab bo‘ldi. Ayniqsa, G‘arbiy Rim imperiyasining Galliya, Italiya va Ispaniya hududlaridagi ayrim shaharlarida iqtisodiy faollik pasaydi.

Biroq shahar hayotining butunlay yo‘qolib ketgani haqida xulosa chiqarish noto‘g‘ri bo‘ladi. Ayrim shaharlar o‘z mavqeini saqlab qoldi, boshqalari esa yangi siyosiy sharoitga moslashdi. Masalan, Ravenna G‘arbiy Rim imperiyasining so‘nggi davrida muhim siyosiy markaz bo‘lib qoldi. Keyinchalik u ostgotlar va Vizantiya boshqaruvi davrida ham o‘z ahamiyatini saqlab qoldi.

Galliya hududida Parij, Tuluza va boshqa shaharlar mahalliy siyosiy hamda diniy markazlar sifatida rivojlanishda davom etdi. Pireney yarimorolida Toledo vestgotlar davlatining muhim ma’muriy va siyosiy markaziga aylandi [4].

Sharqiy Rim imperiyasida esa shahar hayoti G‘arbiy Yevropaga nisbatan ancha barqaror davom etdi. Ayniqsa, Konstantinopol xalqaro savdo, hunarmandchilik va davlat boshqaruvining yirik markazi sifatida o‘z mavqeini saqlab qoldi. Shahar geografik jihatdan Yevropa va Osiyoni bog‘lovchi savdo yo‘llari kesishgan hududda joylashganligi sababli iqtisodiy jihatdan katta ahamiyatga ega edi.

Shunday qilib, Buyuk ko‘chishlar davrida Yevropada shaharlar taraqqiyoti hududiy jihatdan notekis kechdi. G‘arbiy hududlarda ayrim shaharlar iqtisodiy faolligini yo‘qotgan bo‘lsa, Vizantiya va ayrim siyosiy markazlarda shahar hayoti davom etdi.

Rim imperiyasi davrida O‘rta dengiz savdosi Yevropa iqtisodiyotining asosiy tarkibiy qismlaridan biri edi. Imperiyaning turli viloyatlari o‘rtasida don, vino, zaytun moyi, metall buyumlar, sopol idishlar, to‘qimachilik mahsulotlari va boshqa tovarlar muntazam tashilgan [8].

IV–V asrlardagi siyosiy beqarorlik, harbiy yurishlar va imperiyaning parchalanishi savdo aloqalarining avvalgi yaxlit tizimiga salbiy ta’sir ko‘rsatdi. Ayrim hududlarda uzoq masofali savdo qisqardi, transport yo‘llarining xavfsizligi pasaydi va mahalliy iqtisodiy aloqalarning ahamiyati ortdi.

Shunga qaramay, savdo butunlay to‘xtab qolmadi. O‘rta dengiz havzasida Vizantiya, Shimoliy Afrika va Italiya o‘rtasidagi savdo aloqalari davom etdi. Konstantinopol Sharq va G‘arb o‘rtasidagi tovar almashinuvida muhim markaz bo‘lib xizmat qildi.

Vizantiya savdosida ipak, ziravorlar, qimmatbaho toshlar, shisha buyumlar va metall mahsulotlari muhim o‘rin egallagan. Sharq mamlakatlaridan kelgan mahsulotlar Konstantinopol orqali Yevropaning boshqa hududlariga tarqatilgan.

VI–VII asrlarda Bolqon yarimoroli va Dunay bo‘yi hududlaridagi siyosiy o‘zgarishlar savdo yo‘llarining yo‘nalishiga ham ta’sir ko‘rsatdi. Slavyan qabilalarining ko‘chishi va bolgarlarning siyosiy kuch sifatida maydonga chiqishi Vizantiya savdo va transport tizimiga yangi sharoitlarni yuzaga keltirdi.

Michael McCormickning tadqiqotlarida ilk o‘rta asrlarda Yevropa va O‘rta dengiz mintaqasidagi savdo aloqalarining o‘zgarishi, uzoq masofali iqtisodiy munosabatlarning qayta shakllanishi muhim tarixiy jarayon sifatida tahlil qilinadi [5. McCormick, 2001].

Rim imperiyasi davrida hunarmandchilik ishlab chiqarishi yuqori darajada rivojlangan edi. Shaharlar va yirik qishloq xo‘jaligi markazlarida kulolchilik, metallga ishlov berish, to‘qimachilik, zargarlik, charmga ishlov berish va qurilish materiallari ishlab chiqarish keng tarqalgan edi.

Buyuk ko‘chishlar davrida siyosiy beqarorlik va shahar xo‘jaligidagi o‘zgarishlar hunarmandchilik ishlab chiqarishining hududiy tuzilishiga ta’sir ko‘rsatdi. Ayrim yirik ishlab chiqarish markazlari o‘z faoliyatini qisqartirdi, ko‘plab hunarmandlar esa kichik mahalliy xo‘jaliklar va qishloq aholi punktlariga moslashdi [9].

Hunarmandchilikning asosiy tarmoqlaridan biri metallga ishlov berish bo‘lib qoldi. German qabilalari orasida temir qurollar, mehnat asboblari, ot anjomlari, qalqonlar va turli bezak buyumlarini tayyorlash rivojlandi. Ayniqsa, zargarlik san’atida oltin, kumush, bronza va rangli toshlardan foydalanish keng tarqaldi.

Kulolchilik ham iqtisodiy hayotning muhim tarmog‘i bo‘lib qoldi. Sopol idishlar kundalik turmushda, oziq-ovqat mahsulotlarini saqlashda va savdo faoliyatida ishlatilgan. Biroq ayrim hududlarda Rim davridagi yirik ishlab chiqarish markazlarining zaiflashuvi natijasida mahalliy kulolchilik ustaxonalari ustunlik qila boshladi.

To‘qimachilik, charmga ishlov berish va yog‘ochsozlik ham rivojlanishda davom etdi. Aholining kundalik ehtiyojlari uchun kiyim-kechak, poyabzal, uy-ro‘zg‘or buyumlari va mehnat qurollari tayyorlandi.

Bryan Ward-Perkins Rim dunyosining iqtisodiy va moddiy madaniyatidagi o‘zgarishlarni arxeologik topilmalar asosida tahlil qilib, ayrim G‘arbiy Yevropa hududlarida ishlab chiqarish va moddiy iste’mol darajasi pasayganini ko‘rsatadi [6. Ward-Perkins, 2005].

V–VI asrlarda G‘arbiy Rim imperiyasining sobiq hududlarida tashkil topgan german qirolliklari iqtisodiy hayotning yangi shakllarini yuzaga keltirdi. Vestgotlar, ostgotlar, franklar va vandallar o‘z hududlarida mavjud Rim iqtisodiy infratuzilmasidan foydalanishga harakat qildilar.

German qirolliklarida yer egaligi va qishloq xo‘jaligi iqtisodiyotning asosiy tarmoqlaridan biri bo‘lib qoldi. Shu bilan birga, shaharlar va qishloq markazlarida hunarmandchilik faoliyati davom etdi.

Franklar davlatida metallga ishlov berish, qurol-yarog‘ tayyorlash, zargarlik va to‘qimachilik muhim tarmoqlar hisoblangan. Qirollik va mahalliy zodagonlarning ehtiyojlari hunarmandchilik mahsulotlariga bo‘lgan talabni saqlab turdi.

Ostgotlar hukmronligi davrida Italiyada Rimning ayrim shahar va ma’muriy an’analari davom ettirildi. Teodorix davlat boshqaruvida Rim amaldorlari tajribasidan foydalandi. Natijada shahar hayoti va ayrim ishlab chiqarish tarmoqlarining uzluksizligi ta’minlandi [10].

Shuningdek, german qirolliklarida savdo aloqalari mahalliy bozorlar, daryo yo‘llari va O‘rta dengiz portlari orqali amalga oshirildi. Ayrim hududlarda uzoq masofali savdo qisqargan bo‘lsa-da, kundalik ehtiyoj mahsulotlari bilan almashinuv davom etdi.

Buyuk ko‘chishlar davrida Vizantiya imperiyasi Yevropaning iqtisodiy jihatdan eng rivojlangan hududlaridan biri bo‘lib qoldi. G‘arbiy Rim imperiyasidan farqli ravishda, Sharqiy Rim imperiyasi kuchli davlat boshqaruvi, nisbatan barqaror pul tizimi va rivojlangan shahar infratuzilmasini saqlab qoldi.

Konstantinopol imperiyaning siyosiy poytaxti bo‘lish bilan birga, xalqaro savdo va hunarmandchilikning yirik markazi ham edi. Shaharda ipak ishlab chiqarish, metallga ishlov berish, zargarlik, shisha tayyorlash va boshqa hunarmandchilik tarmoqlari rivojlandi.

Vizantiya savdosida oltin solid tangasi muhim o‘rin egalladi. Ushbu pul birligi uzoq vaqt davomida xalqaro savdo munosabatlarida ishonchli vosita sifatida foydalanildi. Davlat savdo faoliyatini nazorat qilish, boj yig‘ish va ayrim strategik mahsulotlar ishlab chiqarishini tartibga solishda faol ishtirok etdi.

Vizantiya imperiyasi Sharq mamlakatlari, Kavkaz, Qora dengiz bo‘yi va O‘rta dengiz mintaqasi bilan savdo aloqalarini rivojlantirdi. Natijada Konstantinopol Yevropa va Osiyo o‘rtasidagi iqtisodiy aloqalarning muhim markazi bo‘lib qoldi.

Averil Cameron Vizantiya jamiyatining kech antik davrdagi rivojlanishini davlat boshqaruvi, diniy hayot va iqtisodiy munosabatlarning o‘zaro bog‘liqligi asosida tahlil qiladi [9. Cameron, 1993].

Tadqiqot natijalari Buyuk ko‘chishlar davrida Yevropaning iqtisodiy hayoti bir xil yo‘nalishda rivojlanmaganini ko‘rsatadi. Ushbu jarayonlar ayrim hududlarda iqtisodiy pasayish, boshqa hududlarda esa yangi iqtisodiy markazlarning shakllanishi bilan tavsiflanadi.

Birinchidan, G‘arbiy Rim imperiyasining parchalanishi shaharlar o‘rtasidagi avvalgi iqtisodiy aloqalarning zaiflashishiga sabab bo‘ldi. Yagona siyosiy va ma’muriy tizimning yo‘qolishi natijasida ayrim savdo yo‘llarining xavfsizligi pasaydi, shaharlarning iqtisodiy faoliyati esa mahalliy xo‘jalik ehtiyojlariga ko‘proq yo‘nala boshladi.

Ikkinchidan, savdo munosabatlarida hududiy farqlar kuchaydi. G‘arbiy Yevropada uzoq masofali savdo ayrim hududlarda qisqargan bo‘lsa, Vizantiya va O‘rta dengizning sharqiy qismida xalqaro savdo aloqalari davom etdi. Bu holat Yevropa iqtisodiyotida yagona rivojlanish modeli mavjud bo‘lmaganini ko‘rsatadi.

Uchinchidan, hunarmandchilik ishlab chiqarishida yirik markazlardan mahalliy ustaxonalarga o‘tish jarayonlari kuzatildi. Ayrim mahsulotlar ishlab chiqarish hajmi kamaygan bo‘lsa-da, metallga ishlov berish, kulolchilik, to‘qimachilik va zargarlik kabi sohalar o‘z faoliyatini davom ettirdi.

To‘rtinchidan, german qirolliklari Rim iqtisodiy merosining ayrim jihatlarini saqlab qoldilar. Rim yo‘llari, shahar infratuzilmasi, pul muomalasi va hunarmandchilik an’analari yangi siyosiy sharoitlarda ham muhim ahamiyat kasb etdi.

Beshinchidan, Vizantiya imperiyasining iqtisodiy barqarorligi Yevropa va Osiyo o‘rtasidagi savdo aloqalarining davom etishiga imkon yaratdi. Konstantinopolning geografik joylashuvi va siyosiy mavqei uning xalqaro iqtisodiy markaz sifatidagi rolini mustahkamladi.

Umuman olganda, Buyuk ko‘chishlar davridagi iqtisodiy o‘zgarishlar antik davr shahar iqtisodiyotidan ilk o‘rta asrlar iqtisodiy tizimiga o‘tish jarayonining muhim tarkibiy qismi bo‘ldi. Bu jarayonni faqat tanazzul sifatida emas, balki iqtisodiy munosabatlarning hududiy va tashkiliy jihatdan qayta shakllanishi sifatida baholash maqsadga muvofiq.

IV–VII asrlarda yuz bergan xalqlarning buyuk ko‘chishlari Yevropaning shaharlar, savdo va hunarmandchilik sohalaridagi taraqqiyotiga sezilarli ta’sir ko‘rsatdi. Rim imperiyasining parchalanishi natijasida avvalgi yagona iqtisodiy tizim zaiflashdi, shaharlar o‘rtasidagi aloqalar o‘zgardi va ishlab chiqarishning hududiy xususiyatlari yangilandi [10].

Tadqiqot natijasida quyidagi xulosalarga kelindi:

Birinchidan, Buyuk ko‘chishlar davrida G‘arbiy Yevropaning ayrim shaharlarida iqtisodiy faollik pasaygan bo‘lsa-da, shahar hayoti butunlay yo‘qolmadi. Ravenna, Parij, Toledo va boshqa markazlar yangi siyosiy sharoitlarga moslashdi.

Ikkinchidan, savdo munosabatlarida hududiy o‘zgarishlar yuz berdi. G‘arbiy Yevropada ayrim uzoq masofali savdo aloqalari zaiflashgan bir sharoitda Vizantiya va O‘rta dengizning sharqiy hududlarida xalqaro savdo davom etdi.

Uchinchidan, hunarmandchilik ishlab chiqarishi yangi tarixiy sharoitga moslashdi. Metallga ishlov berish, kulolchilik, to‘qimachilik, zargarlik va charmsozlik kabi tarmoqlar o‘z ahamiyatini saqlab qoldi.

To‘rtinchidan, german qirolliklari Rim iqtisodiy va ma’muriy an’analarining ayrim jihatlarini davom ettirdilar. Bu esa antik davr iqtisodiy tajribasining ilk o‘rta asrlar jamiyatiga o‘tishiga imkon yaratdi.

Beshinchidan, Vizantiya imperiyasi shahar iqtisodiyoti, savdo va hunarmandchilik rivojlanishining muhim markazi sifatida o‘z mavqeini saqlab qoldi.

Xulosa qilib aytganda, Buyuk ko‘chishlar davri Yevropaning iqtisodiy tarixida murakkab o‘tish bosqichi bo‘lib, shaharlar, savdo va hunarmandchilikning rivojlanish yo‘nalishlarini tubdan o‘zgartirdi. Ushbu jarayonlar keyingi o‘rta asrlar Yevropa iqtisodiy tizimining shakllanishiga tarixiy zamin yaratdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Brown, P. (1971). The World of Late Antiquity: From Marcus Aurelius to Muhammad. London: Thames and Hudson.

2. Cameron, A. (1993). The Mediterranean World in Late Antiquity, AD 395–700. London: Routledge.

3. Heather, P. (2005). The Fall of the Roman Empire: A New History of Rome and the Barbarians. Oxford: Oxford University Press.

4. Halsall, G. (2007). Barbarian Migrations and the Roman West, 376–568. Cambridge: Cambridge University Press.

5. McCormick, M. (2001). Origins of the European Economy: Communications and Commerce, A.D. 300–900. Cambridge: Cambridge University Press.

6. Ward-Perkins, B. (2005). The Fall of Rome and the End of Civilization. Oxford: Oxford University Press.

7. Wickham, C. (2005). Framing the Early Middle Ages: Europe and the Mediterranean, 400–800. Oxford: Oxford University Press.

8. Hodges, R., & Whitehouse, D. (1983). Mohammed, Charlemagne and the Origins of Europe: Archaeology and the Pirenne Thesis. London: Duckworth.

9. Pirenne, H. (1939). Mohammed and Charlemagne. London: George Allen & Unwin.

10. Jones, A. H. M. (1964). The Later Roman Empire, 284–602: A Social, Economic and Administrative Survey. Oxford: Basil Blackwell.